

Bir İstiklal Savaşı Filmi (Zafer Yollarında) Anlatısının Geleneksel

Sinema Historiyografisinde İnşası ve Tarihî Hakikatler

The Construction of the Narrative of a War of Independence Film (Zafer Yollarında) in Traditional Cinema Historiography and the Historical Truths

Prof. Dr. İsmail Arda ODABAŞI ¹

Öz

Ulusal bayramlarda televizyonlarda, Kurtuluş Savaşı belgesellerinde, internet ortamının değişik mecralarında İstiklal Savaşı içerikli sinema görüntülerine sık sık rastlanır. Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in ilanını (1919-1923) sürecinde çeşitli kurum ve kuruluşlarca İstiklal Savaşı içerikli kurmaca olmayan (belge/aktüel/mizansen) filmler alındığı iyi bilinen bir olgudur. Ancak, üzerlerine ayrıntılı bilimsel çalışmalar yapılmadığı gibi, bu filmlerin tam bir envanteri dahi henüz çıkarılabilmiş değildir. Söz konusu filmler hakkında bildiklerimiz bugün hâlâ çok sınırlıdır. Dahası, Türkiye'de 1940'larda başlayan sinema tarihi literatüründe bu konu gayet karmaşık bir görünüm de arz etmektedir. Çok sınırlı kalmış olan bu literatüre, kısacık olmasına rağmen belirsizlikler, tutarsızlıklar ve hatalar hâkimdir. Söz konusu filmlerin en tanınmışlarından biri *Zafer Yollarında* ismini taşır ve okumakta olduğunuz makalenin odağında da bu sinema filmi bulunmaktadır. Makalenin bir sinema tarihine diğeri sinema tarihyazımına ilişkin iki temel amacı mevcuttur: Birincisi, yaklaşık seksen senedir hakkında neredeyse hiçbir yeni şey söylenemeyen *Zafer Yollarında* filmi birincil kaynakların ışığında aydınlatmak ve hakkındaki anlatıyı, içerdiği yanlışlardan arındırarak yeniden kurmak. İkincisi, *Zafer Yollarında*'ya ilişkin historiyoğrafinin 1940'lardan günümüze izini sürerek sinema tarihi içinde spesifik bir anlatının inşa sürecinin bir anlamda anatomisini çıkarmak. Bu mikro takip ve analiz, Osmanlı/Türk erken dönem sinemasını konu edinen tarihyazımının genel (makro) bir manzarasını vermek bakımından bir model işlevi de görecektir.

Anahtar Kelimeler: Sinema tarihi ve tarihyazımı, İstiklal Savaşı, *Zafer Yollarında*, Muhsin Ertuğrul, Fuat Uzkınay

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Movies with the content of the Turkish War of Independence are frequently seen on television during national holidays, in documentaries of the War of Independence, and on different channels on the internet. It is a well-known fact that during the period of the National Struggle and the Proclamation of the Republic (1919-1923), non-fiction (document/actual/mise-en-scene) films about the War of Independence were shot by various institutions and organizations. However, detailed scientific studies have not been carried out on them, and even a complete inventory of these films has not been made yet. What we know about these films is still very limited today. Moreover, in the literature of cinema history that began in the 1940s in Türkiye, this issue also presents a very complex appearance. This very limited literature, despite its brevity, is dominated by uncertainties, inconsistencies and errors. One of the most well-known films in question is named *Zafer Yollarında* (On the Roads of Victory), and the focus of the article is this film. The article has two main purposes, one on cinema history and the other on cinema historiography: First, to illuminate the film *Zafer Yollarında*, about which almost nothing new has been said for nearly eighty years, in the light of primary sources and to reconstruct the narrative about it by purifying it from the mistakes it contains. Secondly, to analyze the anatomy of the construction process of a specific narrative in the history of cinema by tracing the historiography of *Zafer Yollarında* from the

¹İbn Haldun Üniversitesi, İletişim Fakültesi, arda.odabasi@ihu.edu.tr

Atf için (to cite): Odabaşı, İ. A. (2023). Bir İstiklal Savaşı filmi (Zafer Yollarında) anlatısının geleneksel sinema historiyoğrafisinde inşası ve tarihî hakikatler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(100). Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 284-301.

1940s to the present. This micro survey and analysis will also serve as a model in terms of giving a general (macro) view of the historiography of Ottoman/Turkish early period cinema.

Keywords: Cinema history and historiography, The War of Independence, Zafer Yollarında, Muhsin Ertuğrul, Fuat Uzkınay

Paper Type: Research

Giriş: Sinema Tarihi ile Sinema Tarihyazımı Arasında

Türkiye’de erken dönem sinema tarihine² yönelik genel ve de akademik ilgisizlik, bu döneme ilişkin tarihyazımı söz konusu olduğunda daha da belirginleşir. İlkine yönelik ilginin, 1940’lardan beri süregelen geleneksel sinema historiografisine alternatif yeni yaklaşımların gelişmesiyle birlikte bilhassa 2010’lardan itibaren arttığı gözlemlense de bu gözlem ikincisi için daha az geçerlidir.³ Sinema tarihi ile sinema tarihyazımını bir anlamda harmanlayan; diğer bir deyişle, aynı metin içerisinde hem doğrudan tarihsel bir temaya yönelerek “sinema tarihi” kapsamında bir çalışma yürüten hem de aynı temaya ilişkin historiografiyi sorunsallaştırıp sorgulayan çalışmalar ise yok denecek kadar azdır. Okumakta olduğunuz çalışma böyle bir perspektifle, bundan tam bir yüzyıl önce (1923’te) yapımı tamamlanıp seyirciyle buluşmuş, 1940’lardan itibaren ise tarihsel anlatısı kurulmuş bir İstiklal Savaşı filmini odağına taşımaktadır.

Milli Mücadele yıllarında (1919-1923) çekilmiş İstiklal Savaşı içerikli ve kurmaca⁴ olmayan filmler (belge filmler: aktüalitelere ve mizansenler)⁵ hakkındaki bilgimiz bugün hâlâ çok sınırlıdır. Dahası, sinema tarihi literatüründe bu konu gayet karmaşık bir görünüm de arz etmektedir. Çok sınırlı kalmış olan bu literatüre, kısacık olmasına rağmen belirsizlikler, tutarsızlıklar ve hatalar hâkimdir. Rakım Çalpalı, Nurullah Tilgen, Zahir Güvemli, Nijat Özön ve Erman Şener gibi kurucu yazarlar, 1940’lardan 1970’lere kaleme aldıkları eserlerinde ilgili literatürün temelini atmışlardır. Bu temele günümüze dek kayda değer özgünlükte bir katkının yapılabildiğini söylemek mümkün görünmemektedir. İstiklal Savaşı filmleri üzerine yakın tarihli çalışmalar çoğunlukla, yukarıda andığımız erken kaynakları veya onların sadık hayrülhaleflerini aktarırlar. Yeni/orijinal bir belge/bilgi ve analiz/yorum ihtiva etmeksizin erken literatürü yinelemekle yetinirler. Dolayısıyla inşası 1940’larda başlayan ilgili anlatının, üzerinden neredeyse seksen yıl geçtikten sonra 2020’lerde bile gücünden neredeyse hiçbir şey kaybetmediği söylenebilir.

Söz konusu filmlerin literatürde en sık anılanlarından ve dolayısıyla (en azından lafzen) en iyi bilinenlerinden biri, *Zafer Yollarında* adını taşı⁶ ve okumakta olduğunuz makalenin

²Türkiye özelinde “erken dönem”den kasıt, sinematik düzlemde sessiz döneme, toplumsal ve siyasi bakımdan ise geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerine tekabül eden 1896-1929 yıllarıdır.

³Kurtuluş Kayalı, Altuğ Işığın, Murat Akser, Emrah Özen, Emrah Doğan, Fatma Okumuş, Tunç Yıldırım, Özlem Tuğçe Keleş, Rıdvan Şentürk gibi araştırmacılar kısmen veya bütünüyle tarihyazımına odaklanan ve onu sorunsallaştıran örnekler olarak ilk akla gelenlerdir.

⁴Söz konusu döneme ait İstiklal Savaşı içerikli tek kurmaca (hikâyeli/anlatılı) film, Muhsin Ertuğrul’un yönetmeni olduğu, Kemal Film yapımı, 1923 tarihli *Ateşten Gömlek*’tir.

⁵Erken dönem sinema terimlerinin stabilizasyonundan söz edilemez. Türkiye’de bu konuda çaba harcamış belki de tek isim Nijat Özön’dür. Özön hazırladığı sinema sözlüklerinde “belge film” ile “belgesel film”i eşanlamda kullanır; “dokümanter / dokümanter film” için “belgesel / belgesel film” karşılığını verir. “Aktüalite / aktüel film” içinse “haber filmi” tanımını getirir. “Canlandırma” için “animasyon”, “mizansen” için “görünçlülük” der (Özön, 1981, s.357-359, 373; Özön, 2000, s.847-849, 852, 862). Bu terminoloji fazlasıyla sorunludur. Sinemanın erken dönemlerinde çok yaygın olan aktüel film olguları kameraya alır ve dolayısıyla gerçekliği doğrudan yansıtır. Ancak, kurmaca olmayan her görüntü aktüel değildir. Sözelimi olguyu daha sonra yinelemek üzerine kurulu olan canlandırma/mizansen, aktüaliteye yakın duran bir ara form olarak tasnif edilebilir. Ayrıca aktüalitelere haber filmlerinden ibaret değildir. Haber filmi (newsreel) kategorisine sığdırmayacak aktüalitelere mevcuttur. Dolayısıyla aktüel film, haber filmiyle eşanlamlı olamaz. Literatürde “belge film” yaygınlıkla “belgesel”in atası ve bazen de kendisi sayılmakla birlikte, olguları ve belgeleri yeni bir bakış açısıyla değerlendiren belgeselden ayrışır. Dolayısıyla sıkça yapıldığı gibi “belge film” kavramını “belgesel film”e eşitlemek isabetli değildir. Biz erken dönem için “belge film” terimini kurmaca/anlatısız olmayan yapıtların tümünü içeren bir üst başlık olarak kullanıyoruz. “Aktüalite” ve “mizansen” bu şemsiye kavramın altındadırlar ama aynı şey değildirler. Kurmaca dışı yapıtlara “belge film” derken aktüalitelere ve mizansenlere kastediyor, bu formları bugün kullanıldığı anlamıyla belgeselden ayırıyoruz.

⁶Filmin ismi değişik kaynaklarda kimi zaman *Zafer Yollarında*, kimi zaman *Zafer Yolları* şeklinde geçer. Doğrusu *Zafer Yollarında*’dır.

odağında da bu sinema filmi bulunmaktadır. Bu makalenin biri sinema tarihine diğeri sinema tarihyazımına ilişkin iki amacı mevcuttur. Birincisi, yaklaşık seksen senedir hakkında neredeyse hiçbir yeni şey söylenemeyen *Zafer Yollarında* filmi birincil kaynakların ışığında aydınlatarak ilgili bilgi birikimini zenginleştirmek ve dolayısıyla hakkındaki anlatıyı, içerdiği yanlışlardan ayıklayarak yeniden kurmak. İkincisi, *Zafer Yollarında*'ya ilişkin historiyoğrafinin 1940'lerden günümüze izini sürerek sinema tarihi içinde spesifik bir anlatının inşa sürecinin bir anlamda anatomisini çıkarmak. Bu mikro takip ve analiz, erken dönem sinemasını konu edinen tarihyazımının genel (makro) bir manzarasını vermek bakımından bir model işlevi de görecektir.

1. Yöntem

Türkiye'de sinema tarihyazımı esas olarak 1940'larda ve akademi dışında başlar. Akademik konuya ilgisi 1990'lerden itibaren gelişecektir. *Zafer Yollarında* filmine odaklanan bu çalışmada, filme dair anlatının tespiti için 1940'lerden günümüze literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması yapılırken kimi formatlar (örneğin yayımlanmamış tezler) tümüyle, kimileri (sözlükler ve ansiklopediler ile doğrudan "sinema tarihi" sayılamayacak metinler) bir ölçüde kapsam dışı bırakılmıştır. Literatürde belli bir ağırlığa ve temsil kabiliyetine sahiplik ve kullanım/atıf yaygınlığı bakımından önemli ve de az sayıda olmayan metin çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Sinema tarihi literatüründe *Zafer Yollarında* filmine ilişkin adım adım inşa edilen anlatı kronolojik akışı içinde ele alınmıştır. Kronolojik çerçeve, bu insanın aşamalarını tespit etmek bakımından işlevseldir. Geleneksel literatür eleştirel bir perspektifle değerlendirilmiş, filmin tarihsel gerçeklere uygun "yeni" anlatısı için literatürle hesaplaşmıştır. *Zafer Yollarında*'nın gerçek hikâyesi birincil kaynaklara, en başta da dönem süreli yayınlarına ve filmin tanıklarının hatıratlarına dayanılarak ortaya çıkarılmıştır. Tespit edilen yeni kaynaklar çerçevesinde nitelik analizi yöntemi kullanılmıştır.

2. Sinema Tarihi Literatüründe *Zafer Yollarında* Anlatısının İnşası

Zafer Yollarında anlatısının inşasını aşağıda kronolojik akışı içinde ele alacağız. Ancak, tartışmanın daha iyi kavranabilmesi için evvela film hakkında temel ve birincil kaynaklara dayalı doğru bilgileri kısaca vermek gerekir. Literatür tartışıldıktan sonra ise, filmin yeni kaynaklar ışığında tarihsel gerçekliğe uygun anlatısı sunulacaktır. *Zafer Yollarında*'nın kimliği özetle şöyledir: Filmin yapım yılı 1923, prodüktörü Kemal Film, rejisörü Muhsin Ertuğrul'dur. Operatörü/kameramanı kesin olarak tespit edilememiştir. Kuvvetli ihtimal Cezmi Ar, zayıf ihtimal Fuat Uzkinay'dır. Filmin içeriğini 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz'dan 9-10 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşuna kadar geçen sürede Türk ordusunun gerçekleştirdiği askerî harekât oluşturur. Çekimler Ağustos 1923'te Afyon'dan başlayarak İzmir ve civarında ordunun desteğiyle gerçekleştirilmiş, dört kısımdan oluşan film Eylül 1923'te başta İstanbul olmak üzere birkaç şehirde birden gösterime girmiştir. Dolayısıyla film aktüel savaş görüntülerinden oluşmaz; bir mizansen, yani canlandırmadır. 1922'de yaşanan tarihsel bir olay gerçeğe uygun şekilde 1923'te yeniden canlandırılmıştır.

Zafer Yollarında anlatısı, sinema tarihinin pek çok başka başlığı gibi 1940'larda Rakım Çalapala ile kurulmaya başlar. Yerli Film Yapanlar Cemiyeti'nin 1947 sonu veya 1948'de yayımladığı *Filmlerimiz* isimli broşürde yer alan "Türkiye'de Filmcilik" başlıklı yazısında Çalapala'nın verdiği bilgiye göre, Kemal Film "Zafer Yolları" adlı dört kısımlık bir doküman filmi çekmiştir. Büyük Taarruz'dan İzmir'in kurtuluşuna kadar Anadolu harekâtını temsil eden bu film çevrilirken General Fahrettin Altay ve General Mürsel emirlerindeki kuvvetleri bu işin hizmetine vermişler ve çok güzel bir film vücuda getirilmiştir. Çalapala, Muhsin Ertuğrul'un Kemal Film'in rejisörü olduğunu söyleyip, şirket hesabına çevirdiği altı kurmaca filmi sayar ama *Zafer Yollarında* bağlamında rejisörün adını özel olarak zikretmez. Birer kare fotoğrafla birlikte film künyelerini sıralarken "Zafer Yolları"nı "filme çeken" olarak Fuat Uzkinay'ı

kaydeder.⁷ 1950’lerde Nurullah Tilgen filmin ismini *Zafer Yollarında* şeklinde tashih ederken, Kemal Film yapımı bu eserin “milli hislerimize tercüman olan güzel bir dökümantal film” olduğunu söylemekle yetinir (2009, s.119).

Türkiye’de sinema tarihi alanında kuşkusuz en etkili isim Nijat Özön’dür. Üstelik başka pek çok benzeri gibi *Zafer Yollarında* anlatısının baş kurucusu da odur. Özön’ün 1958’de yayımladığı *Ansiklopedik Sinema Sözlüğü*, adından da anlaşılacağı üzere bir tarih çalışması değildir ama rejisör, oyuncu, yapımcı biyografilerinin ve tarihçelerinin ön plana çıkmasıyla tarihsel boyutlar içerir. Sözlüğün “Cezmi Ar, Muhsin Ertuğrul, Kemal Film, Fuat Uzkınay” gibi muhtelif maddeleri konumuzla ilgilidir ve bunların kimisinde *Zafer Yollarında* hakkında malumat bulunur. Buna göre *Zafer Yollarında* Kemal Film yapımı bir dokümanterdir. Film Muhsin Ertuğrul’un değil, Fuat Uzkınay’ın filmleri arasında sayılır. Kemal Film’in “kameracısı”, Ertuğrul’un hemen bütün filmlerinin “fotoğraf direktörü” olduğu bilgisi verilen Cezmi Ar maddesinde görünmez. Filmin tarihi ise iki ayrı maddede “1922-23” şeklinde verilir (1958, s.15-16, 142-143, 240, 428). Böylelikle Özön evvela filmin Muhsin Ertuğrul ile bağıını keser ve Fuat Uzkınay’ı eserin asıl sahibi haline getirir. İkinci olarak, henüz biraz kararsız da olsa yapımı “1922-23” şeklinde bir tarih biçmiştir.

1960’lara girilirken evvela Zahir Güvemli, Uzkınay’ın 1922’de Kemal Film için *Zafer Yollarında* isimli belge filmi çektiğini yazar. Dört kısımdan oluşan film Büyük Taarruz’dan İzmir’in kurtuluşuna kadar geçen hareketleri tespit etmektedir. General Fahrettin Altay ve General Mürsel emirlerindeki kuvvetleri film için seferber etmiş ve “böylece ilk reconstitution filmimiz” ortaya çıkmıştır (1960, s.237-238). Böylelikle Güvemli filmin yapım tarihine dair kararsızlığı bir ölçüde gidererek “1922” şeklinde nispeten netleştirmiş olur. Gerçi önce Kemal Film’in 1922’den itibaren çevirdiği “bütün kurdeleleri” rejisör Muhsin Ertuğrul’un idare ettiğini, onun Kemal Film hesabına çevirdiği filmlerin operatörünün/kameramanının Cezmi Ar olduğunu yazmıştır (1960, s.236) ama takip eden satırlarında 1922-1923’te Ertuğrul’un “Kemal Film hesabına altı eser verdi”ğini vurgularken, “Aynı yıl, aynı firma için Fuat (Uzkınay) da bir belge filmi çekti: *Zafer Yollarında*” diyerek (1960, s.236-237) o da filmin Ertuğrul ile bağıını koparır. Böylece yapım tarihinden başka, eserin asıl mimarı olarak Uzkınay ismi öne çıkar. “Fuat Uzkınay” ve “1922” bundan böyle *Zafer Yollarında* anlatısının temel kodları olarak belirecek, bu anlatının şekillenmesinde ve kısmen çeşitlenmesinde belirleyici faktör olacaktır.

Özön 1962’de yayımlanan başyapıtında (*Türk Sineması Tarihi*), Kemal Film’in Muhsin Ertuğrul yönetiminde meydana getirdiği hikâyeli uzun filmler yanında, “bundan daha önemli sayılacak çalışması”nın dokümanter filmler alanında olduğunu yazar. Kemal Film elliye yakın kısa dokümanter film meydana getirmiştir. “Ayrıca, henüz sona eren Kurtuluş Savaşının geçtiği yerlerde, Büyük Taarruz’dan İzmir’in kurtuluşuna kadarki olayları canlandırmak üzere, Fahrettin (Altay) ile Mürsel Paşa’ların emrindeki kuvvetlerden yararlanılarak Uzkınay eliyle *Zafer yollarında* adlı dört bölümlük orta uzunlukta bir film” çevrilmiştir (1962, s.81; 2013, s.92). Kitabının “Dokümanter Film Çalışmaları” başlıklı bölümünde *Zafer Yollarında*’yı Kemal Film/1922 yapımı olarak bir kez daha anarken metrajını uzatır: “Kurtuluş Savaşı henüz tazeliğini sürdürürken, Büyük Taarruzdan İzmir’in kurtuluşuna kadarki olup bitenler, bu kurumun Uzkınay eliyle meydana getirdiği *Zafer yollarında* (1922) adlı uzun dokümanterde canlandırıldı.” (1962, s.235; 2013, s.213).

Esas olarak Çalapala’yı aktaran Özön burada literatüre yeni olarak filmin metrajını (önce “orta” sonra “uzun”) katar. Filmin yapım tarihi için 1958’deki “1922-23” tereddüdünü terk ederek o da Güvemli gibi “1922”de karar kılmıştır. Kurtuluş Savaşı’nın “henüz sona erdiğini” söylerken 1922 senesi sonlarına (Eylül ayına) işaret etmiş olur. Ertuğrul’un hikâyeli filmlerinin karşısına, kendi kişisel “daha önemli” yargısını yükleyerek (“canlandırma” da dahil

⁷Rakım Çalapala, “Türkiyede Filmcilik”, *Filmlerimiz – Yerli Film Yapanlar Cemiyeti*, İktisadi Yürüyüş Matbaası ve Neşriyat Yurdu (tarih ve sayfa numarası yok). Aynı metin için ayrıca bkz. (Çalapala, 2009, s.108-109). Broşürdeki görsel malzeme ve eşliğinde filmlere dair sunulan jenerik bilgiler bu ikinci baskıya alınmamıştır.

olmak üzere) “dokümanter filmleri” çıkarır. *Zafer Yollarında*’yı da iki ayrı sefer Uzkınay’ın hanesine yazar. Böylece Uzkınay’ın dokümanterleri, Ertuğrul’un kurmacalarından “daha değerli” hale gelir. Birbiriyle özdeşleştirilen belli bir sinemacı ile belli bir janr yükselirken, birbiriyle özdeşleştirilen bir başka sinemacı ile bir başka janr geri plana düşmektedir.

Özön bundan iki sene sonra *Sinema El Kitabı*’nın “Türk sineması” bölümünde ana kalıbı yinelemeyi ihmal etmez. Kemal Film “Uzkınay’ın eliyle Büyük Taarruzdan İzmir’in kurtuluşuna kadar olup bitenleri *Zafer yollarında* (1922) adlı uzun bir belge-filmde toplamıştı”r (1964, s.127, 339). Özön’ün 1968 tarihli ve kronoloji bazlı çalışmasının ana (kronoloji) bölümünde herhangi bir değişiklik görülmez: Kemal Film yapımı uzun metraj bir belge film olan *Zafer Yollarında* 1922 tarihli ve Uzkınay imzalıdır (1968, s.54). Ancak, kitabın “Yönetmenler” başlıklı son bölümünde yer alan “Fuat Uzkınay” maddesinde diğer veriler sabit kalırken Uzkınay’ın filmle ilişkisi detaylandırılır. Burada verilen bilgiye göre Uzkınay, *Zafer Yollarında*’nın hem görüntü yönetmeni hem de yönetmenidir (1968, s.242). Aynı bölümün “Muhsin Ertuğrul” maddesine elbette bu film alınmaz.

1969’da belki de ilk kez sinema tarihine tarih camiasından ilgi gösterilir. Ancak, Türkân Ülkütaşır’ın *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*’nde çıkan çok kısa yazısının tek bir arşiv belgesi kullanmak dışında popüler yazıdan bir farkı bulunmaz. Zaten temel kaynağı Tilgen’dir ve *Zafer Yollarında* hakkında da Kemal Film yapımı olduğu dışında bilgi vermez (1969, s.77).

Fuat Uzkınay’ın biyografisini “İlk Türk Sinemacısı” payesiyle 1970’te yayımlayan Özön bu kitabında, (herhangi bir kaynak göstermeksizin) Uzkınay’ın 1922 Eylülüne doğru Anadolu’ya geçerek Kemal Film adına Kurtuluş Savaşı’nın son olaylarını “Zafer Yolları” adında orta uzunlukta bir belge film olarak saptadığını ifade eder (1970, s.37). Böylece ilkin filmin metrajı yeniden kısalır. İlk bakışta evvelkinden (1962’den) çok da farklı değilmiş izlenimi bırakan bu yeni versiyonun önemi, anlatının artık kristalleşmesinde yatar. Özön’ün literatürün şekillenmesi bakımından küçük ama can alıcı dokunuşları söz konusudur. Örneğin artık yoruma tümüyle kapalı spesifik bir tarih verir. Bu tarihle birlikte filmin türü de kesinkes değişecektir. Özön 1962 versiyonundaki “Kurtuluş Savaşı’nın henüz sona erdiği” lafını terk etmiştir. Özön’ün kritik veri girişi, Uzkınay’ın “1922 Eylülüne doğru Anadolu’ya geçerek Kemal Film adına” bu filmi (ve belki daha başkalarını da) aldığı noktasındadır. Demek ki Uzkınay “Eylüle doğru”, yani en geç Ağustos sonlarında Anadolu’ya geçmiştir. Öyleyse Kurtuluş Savaşı henüz sona ermiş değildir. Malum olduğu üzere Büyük Taarruz 26 Ağustos sabahı başlayıp 30 Ağustos’ta Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanmış, 9 Eylül’de İzmir işgalden kurtarılmıştır. Bu durumda Uzkınay’a ait olduğu söylenen film, Kurtuluş Savaşı bittikten sonra kameraya alınmış bir mizansen olmaktan çıkarak, aktüel görüntülere dönüşür. Zaten Özön de 1962’deki anlatımından farklı olarak artık bir “canlandırma” pratiğinden söz etmez. Diğer bir deyişle, Uzkınay’ın Anadolu’ya geçiş tarihi ile birlikte yapının türü bir çeşit mutasyona uğrar. Yine “belge film / dokümanter” kümesindedir ama artık aktüelitedir. Artık bir mizansen sayılmadığı için doğal olarak ordunun (Fahrettin ve Mürsel Paşaların) desteğinden de söz edilemez. Nitekim Özön 1962’de dile getirdiği bu çok önemli detayı 1970’te es geçer. Üstelik 1968’deki gibi film tümüyle ve detaylandırılarak Uzkınay’a mal edilmiştir. Kitabın sonundaki filmografisinde Uzkınay, aynı anda hem görüntü yönetmeni hem yönetmen olarak kaydedilir (1970, s.44⁸). Filmin gerçek yönetmeni Muhsin Ertuğrul ise denklemden tümüyle çıkarılmış, “tarihten” silinmiştir.

Takip eden durak olarak anılabilecek görece genç kuşak sinema yazarlarından Erman Şener’de durum tescillenir. İlgili kitabı, sıkı bir takipçisi olduğu Özön’inki ile aynı yıl (1970’te) basılan Şener, Uzkınay’ın 1922’de Kemal Film hesabına çektiği *Zafer Yollarında*’yı yılın (yani 1922’nin) en önemli belge filmi sayar. Ona göre bu, “Fuat Uzkınay’ın kendi çektiği belge filimlerinden meydana getirdiği eksik bir kurgu filmidir ve ‘Zafer Yollarında’ adını taşımaktadır.” Özön’e nispetle Şener’in anlatımındaki fark, Uzkınay’ın Anadolu’ya geçiş

⁸Kitapta filmin ismi ilk anılıştta (s.37) *Zafer Yolları*, bu sayfada *Zafer Yollarında*’dır.

tarihine ilişkindir. Mutat olduğu üzere kaynak göstermeyen Şener, Uzkınay'ın 1922 yılının başında Anadolu'ya geçerek Kemal Film hesabına birçok belge film çektiğini yazmıştır (1970, s.25, 28-29). Bu nüans önemsiz sayılmamalıdır. Bilakis, tarihi mütemediyen geriye çekmeye uğraşan geleneksel anlatının gerilimini yumuşatıcı bir dokunuştur. “1922 Eylülüne doğru”dan “1922 başına”ya şeklindeki zamansal genişleme anlatıyı rahatlatma işlevi görür. Çünkü (önemsizmiş gibi görünebilir ama aslında) Uzkınay'ın Anadolu'ya geçiş tarihi bütün bir efsaneyi kuracak veya çökertecek halkadır.

İşin doğrusu, bu yazarların hiçbiri Uzkınay'ın Anadolu'ya ne zaman geçtiğini bilmemekte, sadece tahmin yürütmektedirler. Ama tahminlerini “tahmin” olarak değil de kesin vermiş gibi sunarlar. Bu tarz bir spekülasyonculuk, geleneksel sinema historiyografisinin yanıltıcılık ve tezlerini kanıtlama noktasındaki “kaygısızlık karakterinin”⁹ tipik bir örneğidir. Aslına bakılırsa 1922 senesinin Ağustos ayı sonlarında ve Eylül ayına girilirken Uzkınay İstanbul'dadır. Dahası Eylül, Ekim, Kasım ve Aralık aylarında da İstanbul'dadır. Bu dört ay boyunca İstanbul'da Ertuğrul'un rejisörlüğünde hazırlanmakta olan *Boğaziçi Esrarı* filminin kameramanlığını yürütmektedir. Bu süreçte sadece Ekim ayının ikinci yarısında, başında yine Ertuğrul'un bulunduğu Kemal Film ekibiyle işgalden yeni kurtulmuş olan Bursa'da bulunmuş olabilir (Odabaşı, 2023b, s.275-290). Bütün bir literatür *Boğaziçi Esrarı*'nın kameramanının Uzkınay olduğunu bilir ve satırlara döker ama bu film de detaylı incelenmediği, bilinmezlikler ve yanlışlarla malul bir anlatı içinde yuvarlandığı için aradaki çelişki fark edilmez veya fark edilmişse bile göz ardı edilir.¹⁰

Demek ki 1970'lere gelindiğinde Ertuğrul denklemden çıkarılarak film tümüyle Uzkınay'a mal edilmiş, yapım tarihi 1922 olarak tescillenmekle kalmayıp “yılın en iyi belge filmi” statüsüne yükseltilmiş, bu kurgulanmış “başarı” doğal olarak filmin mal edildiği Uzkınay'ın hanesine yazılmış, filmin aktüalite karakteri vurgulanıp mizansen niteliği perdelenerek türsel bir mutasyona uğratılmıştır. Şener'in “kendi çektiği belge filimlerinden meydana getirdiği eksik bir kurgu filmi” şeklindeki bulanık ve de tuhaf formülasyonu bu mutasyonu gerekçelendirmek ve filmin Uzkınay'a ait olduğu iddiasını pekiştirmek içindir. Ordunun filme verdiği somut destek de (bu bir canlandırma değil de aktüalite olduğuna göre) ortadan kalkmak durumundadır. Şener'in literatüre kattığı önemli bir yenilik “kendi çektiği belge filimlerinden meydana getirdiği eksik bir kurgu filmi” icadıdır. Şener şunu demek istemektedir: Uzkınay Büyük Taarruz ve İzmir'in kurtuluşu sürecinde (Ağustos-Eylül 1922'de) aktüel savaş görüntüleri almış, daha sonra bunları kurgulayarak *Zafer Yollarında*'yı meydana getirmiştir. Realiteye aykırı bu yorumun sonraki on yıllarda kimi yazarlarca teveccüh göreceğine ilerleyen sayfalarda değineceğiz.

1970'lerde ve 1980'lerin başında Muhsin Ertuğrul ekseninde biyografik/auteur bir sinema tarihi kaleme alan¹¹ Âlim Şerif Onaran, “belgesel bir film olan *Zafer Yolları*”nın operatörünün Uzkınay, yapımcısının Kemal Film olduğunu yazar (2013, s.96). Böylece filmin ismi bakımından Çalapa'ya dönüş eğilimi belirirken, Çalapa'da “doküman filmi” olarak tasnif edilen eser katıksız bir “belgesel” halini alır. Kitabın “Kemal Film Dönemindeki Filmler” başlıklı bölümünde Ertuğrul'un yönetmenliğini yürüttüğü altı kurmaca yapının her biri müstakil kısımlarda incelenirken *Zafer Yollarında*'nın bahsi geçmez (2013, s.117-139). Muhsin Ertuğrul sineması üzerine yapılmış en kapsamlı ve de akademik bir çalışmada *Zafer Yollarında*'nın kadraj dışı bırakılmasının ilgili literatür bakımından elbette belli sonuçlar doğurması beklenmelidir. Şaşırtıcı olan husus, şimdiye dek anılan isimlerden farklı olarak bir akademisyen ve Türkiye'nin ilk sinema profesörü olan Onaran'ın, doçentlik tezi olarak yaptığı çalışmasını

⁹Bu niteleme için bkz. (Card, 1950, s.281-283).

¹⁰Ne ilginçtir ki Özön'ün ansiklopedik sözlüğünde *Boğaziçi Esrarı* filmi için “Muhsin Ertuğrul” ve “Kemal Film” maddelerinde “1922” tarihi verilirken, “Fuat Uzkınay” maddesine gelince filmin tarihi her nedense birden “1923” olur (1958, s.143, 240, 428). Özön, takip eden çalışmalarında “1922”de karar kılacaktır.

¹¹*Muhsin Ertuğrul'un Sineması* başlıklı çalışması 1972 tarihli doçentlik tezine dayanır ve ilk baskısı 1981'de yapılmıştır. Onaran, 1920'lerde doğan Özönler kuşağındandır.

hazırlarken Ertuğrul ile görüşmüş ve kendisinden pek çok bilgi edinmiş olmasıdır.¹² Buna karşın o da geleneksel sinema tarihinin hegemonyasından kurtulamaz.

Özön kuşağından bir başka sinema yazarı Giovanni Scognamillo, ilk baskısı 1987’de yapılan genel sinema tarihinde *Zafer Yollarında*’yı hiç anmayarak (Scognamillo, 2010) konu hakkında “sessiz kalmak” gibi yeni bir tavır geliştirir. Ondan iki yıl sonra Mustafa Gökmen ise, 1922’de Uzkınay’ın Kemal Film adına *Zafer Yollarında* isimli belgesel filmi çektiğini kaydederek literatürü pekiştirir (1989, s.120-121, 181-182). Kısacası 1980’lere varıldığında tamamlanmış olan hâkim anlatı artık tahkim edilmektedir. 1989’da¹³ Gökmen’de görüldüğü üzere iyice kısalıp konsantre hale gelerek kolayca içselleştirilebilecek bir “hap” halini almıştır. Geleneksel sinema historiografisinin betimleme düzeyini aşamayan “kim, ne, nerede, ne zaman” gibi temel sorularına (Altman, 1977, s.1) *Zafer Yollarında* özelinde “Uzkınay, belgesel, İzmir yöresi, 1922” gibi “tatminkâr” cevaplar bulunmuş haldedir. *Zafer Yollarında* anlatısının formülü “Uzkınay/1922/belgesel” sacayağıdır. Böylece bilimsel bir “sinema tarihi” değil ama onun kolayca aktarılmaya hazır tarihsel bir öyküsü ve karikatürü kurgulanmış olur. Geleneksel anlatı gücünü tam da buradan alır. Kısılalığı, basitliği ve sığılığı zaafi değil, bilakis onu dirençli kılan özellikleridir.

Uzun yıllar boyunca Türk sinema tarihine dair neredeyse seri üretim boyutunda ama çoğu kez birbirinin tekrarı ve nostaljik mahiyette metin üreterek geleneksel paradigma ve onun hatalarının tahkiminde belirgin rol oynamış iki yazarın kimi çıktıkları, alanın “ansiklopedi ve sözlük” gibi formatlarına örnek gösterilebilir. Burçak Evren 1983’te “ansiklopedi” sıfatı yakıştırılmış çalışmasında *Zafer Yollarında*’yı Muhsin Ertuğrul filmografisine almaz. Tahmin edileceği üzere film Fuat Uzkınay maddesindedir. Evren’e göre Uzkınay 1922 tarihli bu filmin hem yönetmeni hem de görüntü yönetmenidir (1983, s.61, 155). Ağâh Özgüç de ilk baskısı 1995’te yapılan *Türk Film Yönetmenleri Sözlüğü*’nün genişletilmiş 2003 baskısında bile *Zafer Yollarında*’yı Ertuğrul’un yönetmeni olduğu filmler arasına dahil etmemiş ama en azından evvelki örnekteki gibi Uzkınay maddesine de almamıştır (2003, s.78-80, 221-222).

Francesco Casetti’nin işaret ettiği (akt. Özen, 2009, s.137), geleneksel sinema tarihi çalışmalarının dört temel sınırlılığı *Zafer Yollarında* örneğinde açıkça gözlenebilir: 1) Film merkezlilik. 2) Kişisel anılar ve tanıklıklar gibi yetersiz araştırma araçları kullanmak. 3) Sınırlı analiz kategorilerine hapsolmek. 4) Çizgisellik. Sahih birincil kaynaklardan mahrum; doğrulanamayan tanıklıklara ve rivayetlere dayalı, film merkezli, çizgisel ve totolojik bir tarihyazımı kısacık olmasına rağmen hatalarla yüklü ve de yönlendirici bir anlatı ortaya çıkarmıştır. Nitekim bu filmin çekim/yapım/gösterim tarihi iddia edildiği gibi 1922 değildir. Türü iddia edildiği gibi aktüalite veya belgesel değildir. Filmin asıl yaratıcısı iddia edildiği gibi Fuat Uzkınay değildir ve hatta kameramanı bile olmayabilir.

Türkçede “belgesel sinema” konulu kitaplar, belgeselin Türkiye’deki kökenlerine eğildikleri ölçüde bahse konu filmlere mutlaka değinirler çünkü bunlar belgeselin atası ve kimi zaman da doğrudan kendisi sayılır. İçeriklerinde “tarih” tali kaldığı için söz konusu çalışmalar sinema tarihi literatürü içinde sayılmayabilir. Yine de birkaç örnek anmak gerekirse; sözgelimi alanda öncü isim Bilgin Adalı’nın 1986 tarihli çalışmasında verdiği bilgiye göre, Kemal Film 1923’te bir “belgesel film” olan “Zafer Yolları”nı gerçekleştirmiştir ve bu, Kurtuluş Savaşı’na ilişkin belgesel filmlerin kurgulanmasıyla elde edilmiş bir çalışmadır (1986, s.100). Özön’ün başyapıtını kaynak göstermesine rağmen Adalı’nın kitabında doğru tarihin (1923’ün) verilmesi ve Uzkınay’ın anılmaması dikkat çeker. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Zafer Yollarında* için doğru tarihin/yılın zikredildiği ilk eser Adalı’nınkidir. Ama o da gerçek rejisörü iskalayarak, Şener orijinli “belgesel filmlerin kurgulanması” rivayetine itibar ederek ve tür (belgesel) vurgusuyla hâkim paradigmaya bağlı kalır. O nedenle Adalı’yı kaynak alan takipçilerin metinlerinde geleneksel anlatı kendisini hemen yeniden üretir. Sözgelimi 1991’de Simten

¹²Hatıratından bahsederken görüleceği üzere, Ertuğrul film hakkında doğru bilgilere sahiptir.

¹³1989’da ayrıca Ertuğrul’un anıları ilk kez yayımlanır ve anılarında rejisörü olduğu *Zafer Yollarında* hakkında bilgi vermektedir.

Gündeş, Adalı'ya atıfla, "Kemal Film Fuat Uzkınay ile beraber 1923 yılında Kurtuluş Savaşı'na ilişkin belgesel filmleri kurgulayarak *Zafer Yolları* adıyla bir belgesel film daha gerçekleştirmiştir" diye yazar (1991, s.123). Halbuki Adalı'da Uzkınay ismi zikredilmemektedir. 1993'te Füsün Balkaya (atıf yapmaksızın) *Zafer Yollarında*'yı Kemal Film'in "Uzkınay'la birlikte" 1922'de meydana getirdiği bir "belgesel" olarak anar (1993, s.35). Varılan nokta yine "Uzkınay/1922/belgesel" formülüdür.

1990'lar akademinin alan tarihine eğilmeye başladığı yıllardır. Oğuz Makal'ın 1991 tarihli kitabının erken döneme ayrılan yedi sayfasında *Zafer Yollarında* filmi kendine yer bulamaz (1991, s.1-7). Onaran 1994'te yayımlanan ve daha çok sanatsal kurmacalara eğildiği genel sinema tarihinde, Kemal Film'in Uzkınay'a hazırlattığı belge filmler arasında 1922'de çekilen *Zafer Yollarında*'yı anar (1994, s.94). Metin Erksan'ın, "Sinemanın 100. yılında; bilimsel araştırmalar yapılarak ve bilimsel bilgiler oluşturularak yazılmış bir 'Türk Sinema Tarihi' yoktur" saptamasını yaptığı (1996, s.156, 162, 170) 1990'ların ardından 2000'li yıllara ulaşıldığında ise, *Zafer Yollarında* anlatısının akademik yazına transferinin hızlanması dışında değişen fazla bir şey olmaz. Sözelimi Battal Odabaşı'nın 2006 tarihli makalesine bakılırsa, Kemal Film yapımı olup 1922'de Uzkınay tarafından çekilen *Zafer Yollarında* önemli bir belgeseldir. Akademik bir dergide yayımlanan makalenin başlığında "Türk Sinemasının Kuruluşunda Ordunun Rolü" ibaresi yer alıyor olmakla birlikte, askerî birliklerin resmen ve fiilen işe karıştıkları *Zafer Yollarında* için "ordunun rolü"ne değinilmez (2006, s.209). Odabaşı'nın esas referansı Özön'dür ama 1962 değil, 1970 versiyonudur. Hatırlanacağı üzere Özön'ün 1970 versiyonunda "ordunun rolü" tarihten silinmiştir.

Gülşah Nezaket Maraşlı'nın aynı yıl yayımlanan kitabı ise, orijinal/birincil kaynaklar bakımından tümüyle çorak bir görünüm arz eden literatürden bir noktada ayrılır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla o güne dek *Zafer Yollarında* filmine dair döneminden bir birincil kaynak ilk kez bu çalışmada kullanılmıştır. Maraşlı, dönem dergilerinden *Süs*'te filmin gösterildiği bir salonun ilanını tespit etmiştir. Buna karşın o da "Uzkınay/1922/belgesel" sacayağına oturan geleneksel anlatıyı yineler. Çalapala'ya atıfla askeriye den görülen desteği kaydetmesi yine de önemlidir (2006, s.46, 54).

Özön/Scognamillo kuşağı sinema yazarlarından Rekin Teksoy'un 2007'de yayımlanan kitabına bakılırsa Kemal Film "savaş sırasında yapılan çekimleri kurgulayarak *Zafer Yolları* (1923) adlı bir belgesel" oluşturmuştur (2007, s.105). Dipnot düşmez ama Teksoy'un filmin tarihini doğru tespit eden ve Uzkınay ismini anmayan Adalı'yı aktardığı bellidir.¹⁴ Birkaç yıl sonra yayımlanan makalesinde Özde Çeliktemel-Thomen metin içinde Teksoy'a atıfla ismini "Zafer Yolları" olarak andığı filmi "Milli Mücadele dönemindeki tüm görüntülerin harmanlandığı bir belgesel" şeklinde tanıtır. Makalenin sonunda yer verdiği film listesinde ise, yapıtı Uzkınay'a mal ederek (2010, s.12, 17) geleneksel anlatıya Teksoy'un bağlandığından daha sıkı bağlanmış olur.

2010'lar gibi daha yakın tarihli çalışmalar artık yerleşmiş kanonik anlatıyı hiç sorgulamaksızın aktarırken, kimisi de ilginç varyasyonlara gidip zaten güvenilmez durumdaki literatüre yeni rivayetler katar. Sözelimi Ali Özuyar'ın 2017'de basılan kitabı, geleneksel sinema tarihinin "anlatı kurgulama" mekanizmalarını kavramak bakımından bir model işlevi görebilir. Kitabında Özuyar, *Zafer Yollarında*'yı önce bir parantez içinde zikreder. *Boğaziçi Esrarı (Nur Baba)* filminin konu edildiği alt bölümde şu satırlara rastlanmaktadır: "Uzkınay, bu filmin çekimlerinden önce Büyük Taarruz'u ve sonrasında yaşananları filme (*Zafer Yollarında*) almıştı ve bu filmler *Nur Baba*'nın çekimleri devam ederken İstanbul sinemalarında gösteriliyordu." (2017, s.358). Özuyar atıf yapmadığı için bu iddiaların dayanağı "henüz" belirsizdir ve dahası bu öznel yorumlar yanlıştır. *Nur Baba* romanından uyarlanan *Boğaziçi Esrarı* filminin hazırlıkları 1922 yılının Ağustos ayında tamamlanmış, iç çekimlere 1 Eylül'de başlanmış, yapımı dört ay süren film 26 Ocak 1923'te gösterime girmiştir (Odabaşı, 2023b,

¹⁴Nitekim kaynakçasında Adalı'nın kitabı yer alır.

s.275-290). Yukarıda da belirtildiği üzere, filmin kameramanı Uzkinay bu süreçte İstanbul'dadır. Özuyar'a inanılırsa, *Zafer Yollarında* Ağustos-Eylül 1922'de Uzkinay eliyle çekilmiş, Eylül 1922 – Ocak 1923 arasında bir tarihte de vizyona girmiş olmalıdır. Halbuki bu zaman diliminde *Zafer Yollarında* değil çekilip gösterilmek, daha tasarı olarak bile ortada yoktur. Dolayısıyla “Büyük Taarruz ve sonrasında yaşananlar”ın aktüel görüntüleri de değildir.

Aynı kitabın hemen birkaç sayfa sonrasında filmin ismi “Zafer Yolları”na dönüşür çünkü bu sefer Özön'ün 1970 tarihli Uzkinay biyografisi kaynak alınmıştır. “Kurtuluş Savaşı'nın Filme Alınması”nı konu edindiği bu bölümde Özuyar, Özön'e atıfla Uzkinay'ın Kemal Film adına cepheye gittiğini ifade ettikten sonra sözlerini şöyle sürdürür: “Büyük Taarruzu filme almak için kamerasını sırtlayıp yeniden cepheye döndü. Çektiği film adlarından anlaşıldığına göre Uzkinay sadece savaşın yol açtığı tahribatı değil bizzat ateş hattına girerek muharebelerin bir kısmını da filme aldı. ... Uzkinay Büyük Taarruz'un ardından İstanbul'a dönmedi. 9-18 Eylül tarihleri arasındaki muharebelerin önemli bir bölümünü de filme aldı. ... Ortaya 3.500 metre uzunluğunda ve tarihsel değerine paha biçilemez 46 adet kısa belge film çıktı. Sonradan *Zafer Yolları* adını alacak bu büyük yapım, şu filmlerden oluşuyordu:...” der ve Kasım 1922'de İstanbul'da gösterime giren bir harp kurdelesini oluşturan 46 parçanın isimlerini (Osmanlıcadan yanlış okumalarla) sıralar (2017, s.364-366). Ancak burada ciddi bir sorun vardır. Sıralananların Kemal Film adına Uzkinay'ın çektiği filmler olduğuna dair ortada herhangi bir kanıt ve hatta emare yoktur. Bu, Özuyar'ın öznel bir yorumu olmaktan ibarettir. Aktardığı gazete ilanında 46 parçalık kurdelenin ne kameramanı ne de yapımcısına dair bilgi sunulmaktadır. Arada hiçbir illiyet yokken ünsiyet sinema tarihi yazarı tarafından peyda edilmiştir. “Çektiği film adlarından” yola çıkılarak Uzkinay'ın hangi tarihlerde, nerelerde çekimler yaptığını ilişkin sonuçlar çıkarılmıştır ama bu filmleri onun çektiği bir faraziye olmaktan ibarettir. Üstelik gerçekten Uzkinay tarafından çekilmiş bile olsa bu 46 parçanın *Zafer Yollarında* ile herhangi bir ilişkisi de bulunmaz. 46 parçalık filmin “Sonradan *Zafer Yolları* adını” alacağı gerçek dışıdır. Ama gelinen noktada bile konu kapanmaz. Özuyar bir de dipnot düşmüştür ve şöyle yazar: “*Zafer Yolları* sadece Uzkinay'ın çektiği filmlerden oluşmamaktadır. Listede belirtilen 46 adet filmin dışında Muhsin Ertuğrul'un ve Cezmi Ar'ın çektikleri filmler de vardır. Ancak Ertuğrul'un çektiği filmler, büyük zaferin ardından Batı Cephesi'nde bulunan askeri birliklerin bazı hücum anlarının yeniden ve çeşitli mizansenlerle canlandırılmasından ibarettir ve kendisi anılarında bu konuyla ilgili sadece şu bilgiyi verir...” dedikten sonra Ertuğrul'un hatıratından ilgili cümleyi aktarır (2017, s.365). Ertuğrul (2007, s.306)'dan tırnak içinde yapılan alıntıda filmin isminin “Zafer Yolları” şeklinde aktarılmasıyla vuku bulan “kaynakta tahrifat” bir yana, dipnot şöyle sonlandırılır: “Kendisinin bu bağlamda kaç film çektiği ve adlarının ne olduğu; Cezmi Ar'ın ise Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişi dışındaki filmlerinin adları bilinmemektedir.” (2017, s.365).

Bütün bu öznel kurgu, geleneksel sinema tarihyazımının kusursuz bir örneği sayılabilir: 1) Hâkim anlatıya (Uzkinay/1922/aktüalite) sadıktır. Onu esas alır ve özünde yineler. Burada sadece, mevcut bir rivayetin köpürtülerek karmakarışık bir hale getirilmesine tamkılık edilir. 2) Ertuğrul'un hatıratında film hakkında verdiği tek satırlık bilgi hâkim anlatı ile çeliştiğinden, bu ikisini uzlaştırmaya, uyumlu hale getirmeye çalışır. Böylece yanlışlarla doğrular eklektik şekilde birbirine karışırken filmin rejisörünün aktardığı doğru bilgi de heba olur. 3) Bir film ilanı (bu 46 parçalık kurdelenin Uzkinay ile ilişkili olduğuna dair hiçbir emare yokken) geleneksel anlatıya monte edilerek bu “montaj” yoluyla anlatı sözde “belgelendirilmiş” olur. İşin aslı, kurgulanan bütün bu öykü asılsızdır. Geleneksel sinema yazarlığının tipik bir örneği olarak dayanaksız ve kaygısız bu anlatımıyla Özuyar, yapımın ötesine geçerek bir de gösterim efsanesi kurgulamış, geleneksel anlatıya ilgisiz bir ilan/belge monte ederek onu sözde belgelendirmiş ve bu “özgün” katkılarıyla geleneksel sinema historiografisinin “ataları sorgulamaksızın yinelemek ve elverirse yeni rivayetler üretmek” düsturuna uymuştur.

Hakan Aytekin'in aynı yıl kitap olarak basılan doktora tezi, belgesel sinema konulu çalışmalar arasında tarihsel bütünlüğe karşı daha duyarlı oluşuyla dikkat çeker. İçeriğinde

belgesel sinemanın Türkiye'deki tarihi belli bir yer tutmanın ötesinde sorunsallaştırıldığından, belgesel odaklı çalışmalar arasında "sinema tarihi" literatürü içinde anılabilecek nadir bir örnektir. Ancak, erken dönem ve özel olarak da *Zafer Yollarında* söz konusu olduğunda burada da Adalı'nın aktarılmasıyla yetinilir (2017, s.72). Yine 2017 tarihli Ali Haydar Soysüren ve Necip Yıldız imzalı akademik bir makalede malum ikincil kaynaklar kullanılırken *Zafer Yollarında* için Güvemli'ye atıf yapılmıştır. Filmin Uzkınay tarafından çekilmiş bir canlandırma olduğu bilgisi paylaşılır (2017, s.94). Ertesi yıl doktora tezinden üretilerek yayımlanan makalesinde Yalçın Lüleci, *Zafer Yollarında* için evvelki makaleye atıfta bulunur ama Uzkınay bilgisini yinelerken "canlandırma" özelliğinden söz etmeyerek "belgesel film" şeklinde sunar (2018, s.228). Aynı yıl akademisyen Ali Karadoğan'ın sanat sineması odaklı kitabında hâkim formül (Uzkınay/1922/belgesel) yinelenir (2018, s.30, 402).

2020'lere varıldığında durum daha iyi sayılmaz. 2020-2021 senelerinde *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*'in "Türkiye'de Sinema Çalışmaları" temalı iki özel sayısında *Zafer Yollarında* filminden bahsedilen makaleler bulunmaktadır. Peyami Çelikcan'ın "Türkiye'de Belgesel Sinemanın Kısa Bir Tarihçesi" başlıklı ilk makalesinde (2020, s.529-542) filmin adı anılmaz. Yine belgesel konulu ikinci makalesinde ise, 1922 Kemal Film yapımı olduğunu belirtip önemini vurguladığı filmi "Fuat Uzkınay'ın *Zafer Yollarında (İstiklal)* adlı belgeseli" şeklinde sunar (2021, s.7). Böylece "Uzkınay/1922/belgesel" kurgusu 2021'de dahi sürdürülürken, *Zafer Yollarında* ile (daha sonra yapılacak yeni eklemelerle *İstiklal* adını alacak olan) *İzmir Zaferi* filmi de (Şener'de olduğu gibi¹⁵) birbirine karıştırılmış olur. Üstelik Çelikcan'ın *Zafer Yollarında* gibi ordunun resmî desteğiyle askerî birliklerin katıldığı bir filmi "sinemanın sivilleşmesi süreci" bağlamına eklememesi tartışmaya açıktır. *TALİD*'in aynı sayısında Barış Tolga Ekinci, Kemal Film'in yapımını üstlendiği "elliye yakın belgesel film" arasında "en çok bilineni Fuat Uzkınay'ın yönettiği *Zafer Yolları* (1923) belgeselidir" derken (2021, s.46), Balkaya'nın yukarıda anılan kitabına atıf yapar ama Balkaya filme "1922" tarihini düşmüştür.

2021'de Hasan Yılmaz'ın, yapımcısının Kemal Film, yönetmeninin Muhsin Ertuğrul olduğunun farkında olmasına rağmen *Zafer Yollarında*'yı kitabının "Kemal Film" bölümünde değil de "Sinema Alanında Resmî ve Yarı Resmî Çalışmalar" bölümünde ele alması manidardır. Ama en azından filmin yönetmeninin Ertuğrul olduğu tespiti ve "belgesel" şeklinde bir tasnife gitmeyişi ümit vericidir. Ancak bunun dışında, kameramanı Uzkınay, yapım tarihini ise Ağustos-Eylül 1922 şeklinde vererek o da geleneğe bağlı kalır (2021, s.321, 492). Aynı yıllarda örneğin Meltem Tekerek (2020, s.186, 188-189), Derya Genç Acar (2021, s.290), Necdet Aysal ve Hürol Erbay (2022, s.400) gibi çoğu genç akademisyen de geleneksel kaynaklara atıfla geleneksel anlatıyı yinelerler. Yine bir akademisyen olan Savaş Arslan'ın İngilizceden çevrilip genişletilerek 2022'de yayımlanan "başlangıcından günümüze" iddiasındaki sinema tarihinde ise, başka pek çok erken dönem filmi gibi *Zafer Yollarında* da kadraj dışında bırakılmıştır. Sinema yazarı Barış Saydam'ın sanat sineması odaklı çalışmasında hâlâ "Fuat Uzkınay'ın savaş görüntülerinden derlediği *Zafer Yollarında* isimli belgesel" türünden rivayetler okunabilmesi (2022, s.136), geleneksel paradigma ve anlatının 2022 yılı sonunda bile dimdik ayakta durduğunun göstergesidir.

Böylelikle *Zafer Yollarında* filminin yüz yaşına bastığı 2023'e gelindiğinde, bir yandan geleneksel sinema tarihi yazıcılığı kendi popüler mecralarında serbest akışını sürdürürken, öte yandan onun yarattığı anlatı (paradigması, özneliği, tutarsızlık ve hatalarıyla beraber), hiçbir eleştirel okumaya tabi tutulmaksızın akademik düzleme taşınmış olur. Popüler mecra ile akademik mecra arasında fark yoktur ama bilimsellikten uzak ve gayet sorunlu bir model akademik düzlemde yeniden üretilerek daha güçlü bir meşruluk ve yaygınlık kazanmış olur. O nedenle erken dönem sinema tarihimiz bugün akademinin de katkılarıyla neredeyse kocaman bir galatimeşhur halindedir.

¹⁵Bkz. (Şener, 1970, s.28-29).

3. Bir Filmin Hakiki Tarihi Üzerine

Zafer Yollarında filminin hakiki tarihi için kendi döneminden birincil kaynaklara geçmeden evvel, gayet iyi bilinen ve kolayca da ulaşılabilen iki önemli tanıklığa işaret edeceğiz. Bunlar, söz konusu dönemde Kemal Film'in rejisörlüğünü yürüten Muhsin Ertuğrul ile şirketin daimi aktörlerinden Vasfi Rıza Zobu'dur. Konumuz açısından önemli bu iki isimden birinin hatıratı kitap formatında 1970'lerin sonunda, diğerininki 1980'lerin sonunda yayımlanmıştır ve her ikisi de *Zafer Yollarında* hakkında çok kısa ama can alıcı bilgiler verir. Demek ki en azından 1980'ler ve 1990'lardan beri araştırmacıların müesses anlatıdan şüphe duymalarını sağlayacak kimi bilgiler sirkülasyona girmiştir ama böyle bir sonuç yine de doğmamıştır.

Muhsin Ertuğrul ilk baskısı 1989'da yapılan hatıratında, 1923 yılında Kemal Film için çevirdiği filmler arasında "İstiklâl Savaşı'nda büyük yararlılığı dokunan Fahrettin Altay Paşa'nın Süvari Kolordusu'yla Afyon'dan İzmir'e kadar hücumu canlandıran Zafer Yollarında'yı da sayar (2007, s.306). Kemal Film'in aktörlerinden Zobu ise kitap halinde 1977'de yayımlanan hatıratında, kendisiyle birlikte bir grup Darülbedayi sanatçısının (ki bunların bir kısmı aynı zamanda Kemal Film'in daimi oyuncusudur) turne için İzmir'e hareket ettikleri günlerde (Temmuz 1923'te)¹⁶ Ertuğrul'un "İzmir'in İstirdadına ait bir film çevirmeye hazırlanmakla meşgul" olduğunu, filmin konusunun İzmir'de geçtiğini yazar. Kemal Film'in oyuncularının o sırada İzmir'de bulunuyor olması, müessese için iyi bir fırsattır. Muhsin Ertuğrul ve operatör Cezmi Ar İzmir'e gelirler ve filmin çekimleri (Zobu'nun anlatımının akışına bakılırsa Ağustos 1923'te) başlar (1977, s.88). Bu iki hatırat da filmin yönetmeni olarak Ertuğrul'u tespit eder ve filmi 1923'e (hatta ikincisi daha spesifik olarak 1923'ün yaz aylarına) tarihlerken (az sonra göreceğimiz üzere) doğru bilgi vermektedirler. Dahası Zobu operatör/kameraman olarak Cezmi Ar'ı zikretmektedir ki doğru olma olasılığı çok yüksektir.

Bu gayet önemli tanıklıklara işaret edildikten sonra, şimdi artık *Zafer Yollarında* filminin kendi döneminden kaynaklara dayalı hakiki tarihine geçilebilir: Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi zaferinin (26-30 Ağustos 1922), İzmir'in düşman işgalinden kurtuluşunun (9-10 Eylül 1922) üzerinden yaklaşık bir yıl geçmiştir ve tarihi zaferin yıldönümü yaklaşmaktadır. Başında Ertuğrul'un bulunduğu Kemal Film ekibi, *Zafer Yollarında* filminin çekimlerine Batı Anadolu'da 1923'ün Temmuz ayı sonunda başlar. Çekimler askerî birliklerin (Beşinci Kolordu'nun) katılımıyla savaş bölgelerinde sürdürülmüş, nihayetinde son sahneler için İzmir'e gelinmiştir ("Sinema Faaliyeti, 28 Ağustos 1923, s.3). Zobu'nun verdiği bilgiye göre, 25 Ağustos'ta Ertuğrul (ve ekibi) henüz İzmir'dedir ve o akşam sahnelenen *Eski Rüya* piyesinde Ertuğrul da rol alır (Zobu, 1977, s.88-89; Sevengil, 1968, s.257). Filmin çekimlerini tamamlayan ekip 27 (veya en erken 26) Ağustos'ta İstanbul'a döner. Filmin rejisörü Ertuğrul İstanbul'a döner dönmez şehrin günlük gazetelerinden *Vatan*'a son çalışmaları hakkında bilgi vermiş ve gazete 28 Ağustos günü çıkan nüshasında bunu haberleştirmiştir ("Sinema Faaliyeti, 28 Ağustos 1923, s.3). *Zafer Yollarında* hakkında şimdiye dek tespit edilebilmiş en kapsamlı malumat bu metinde yer alır.

28 Ağustos 1923 tarihli *Vatan* gazetesine bakılırsa, "bir aydan beri Anadolu'nun muhtelif muharebe sahnelerinde Beşinci Kolordu'nun iştirakiyle harekât-ı harbiyeyi tespit etmekte olan Kemal Film heyeti dün şehrimize avdet eylemiştir." Afyon taarruzundan (Büyük Taarruz) Yunanlıların İzmir'den kaçışına kadar olan savaş olaylarını sinemaya alan Kemal Film müessesesinin rejisörü Ertuğrul Muhsin Bey'in anlattığına göre, filmin gerçeğe uygun olmasını sağlamak için gerek Beşinci Kolordu gerekse Kemal Film hiçbir fedakârlıktan çekinmemiştir. Kolordu firkaları 15 günden beri İzmir'e kadar kademe kademe savaş sahnelerinden geçerek gelmiş, Manisa belediyesinin himmetiyle Manisa yangını bütün şehir sakinlerinin katılımıyla tekrar edilmiş (canlandırılmış), Çeşme civarındaki harekât askerlerin ve subayların pek büyük fedakârlık ve tehlikeyi göze alarak atlarıyla denize atılmaları suretiyle tespit edilmiştir. "Zafer

¹⁶Darülbedayi sanatkarlarının Temmuz 1923'te başlayan İzmir turnesi için bkz. (Sevengil, 1968, s.256-262, 313-315; Zobu, 1977, s.73-85).

Yollarında” ismini taşıyan bu tarihî film milli zaferin yıldönümü olan 9 Eylül’de Manisa’da, İzmir’de ve İstanbul’da eşzamanlı olarak gösterilecektir (“Sinema Faaliyeti, 28 Ağustos 1923, s.3).

Kemal Film yapımı ve Ertuğrul Muhsin imzalı *Zafer Yollarında* 9 Eylül (1923) Pazar günü, İzmir’in kurtuluşunun yıldönümü şerefine¹⁷ vizyona girer. Film İstanbul’da iki ayrı salonda aynı anda gösterime girmiştir. Şehzadebaşı’ndaki Milli Sinema’da ve Kemal Film’in salonlarından biri olan Sirkeci’deki Ali Efendi Sineması’nda. Dört bölümlük film, ilanlarında “askerî, harp filmi”, “harbî büyük Türk filmi” şeklinde sunulmuştur. Filmin içeriği, Afyonkarahisar’da düşman cephesinin yarılmasından başlayarak düşmanın Çeşme’de denize dökülmesine dek yaşanan en önemli askerî vakalardan, Türk ordusunun kahramanlıklarla İzmir’i geri alışından oluşmaktadır. Filmin 8 ve 9 Eylül günleri basında çıkan ilanları aşağıdaki gibidir:

Sevgili İzmir’in sene-i devriye-i istirdadı şerefine
9 Eylül Pazar gününden itibaren
Şehzadebaşı’nda Milli Sinema Sirkeci’de Ali Efendi
sinemalarında aynı zamanda
Kemal-Film mamulatından
Zafer Yollarında
4 muazzam kısımlık
Harbî büyük Türk filmi

Mevzuu düşman cephesinin Afyonkarahisar’da yarılmasından itibaren Çeşme’de denize dökülen düşman lâşelerinin deniz dalgaları arasında kaybolmasına kadar cereyan eden en mühim vakayi-i harbiyeyi ve kahraman Türk ordusunun akla hayret veren bî-misal kahramanlıklarla İzmir’i ne suretle istirdat ettiğini musavverdir¹⁸

Bugünkü büyük zaferin sene-i devriyesi şerefine
Bugünden itibaren ilk defa olarak
Şehzadebaşı Milli Sinema Sirkeci Ali Efendi Sineması
Kemal Film mamulatından
Zafer Yollarında
Askerî, harp filmi 4 kısım
Ve zengin teferruat¹⁹

Zafer Yollarında 15 Eylül Cumartesi günü Mısırlıoğlu Halk Sineması’nda Kadıköylü seyircilerle buluşur. Bu salondaki gösterimin *Süs* dergisinde çıkan ilanlarının ilkinde filmin ismi “Zafer Yolunda” şeklinde geçmektedir (“Mısıroğlu Halk Sineması”, 8 Eylül 1339, s.15).²⁰ Derginin ertesi nüshasında “Zafer Yollarında” olarak düzeltilmiştir (“Mısırlıoğlu Halk Sineması”, 15 Eylül 1339, s.15). *Zafer Yollarında* 18 Ekim’de Trabzon’da, Kemal Film’in son

¹⁷ Aynı vesileyle başka etkinlikler de söz konusudur. Örneğin Kadıköy Mısırlıoğlu Sineması’nda (Halk Tiyatrosu’nda) Başkumandan Muharebesi’nin birinci yıldönümü şerefine özel program düzenlenir. Bkz. (“Temaşa Âlemi”, *Vatan*, 31 Ağustos 1923, s.3; *Tevhid-i Efkâr*, 31 Ağustos 1923, s.4).

¹⁸ (*Müşterek Gazete*, 8 Eylül 1339 [sabah nüshası], s.4).

¹⁹ (*Müşterek Gazete*, 9 Eylül 1339 [sabah nüshası], s.4).

²⁰ Salonun ismi de “Mısıroğlu” şeklinde yanlış dizilmiştir. Doğrusu “Mısırlıoğlu”dur.

kurmaca yapıtı *Ateşten Gömlek* ile birlikte gösterime girer (akt. Beyoğlu, 2018, s.267). Taksim’de Sporting Palas’ın 27 Ekim Perşembe günü açılış programında “4 kısımlık harp kurdelesi/filmi” *Zafer Yollarında* da vardır (*Akşam*, 25 Teşrinievvel 1923, s.4; *Tevhid-i Efkâr*, 25 Teşrinievvel 1923, s.4; *Akşam*, 26 Teşrinievvel 1923, s.4; *Tevhid-i Efkâr*, 26 Teşrinievvel 1923, s.4). Aynı programın bir başka ilanında film orijinal ismi yerine “İzmir Nasıl Alındı” diye anılır ve “4 kısımlık milli ve harp kurdelesi” şeklinde tanıtılır (*Tevhid-i Efkâr*, 27 Teşrinievvel 1923, s.4; *Akşam*, 28 Teşrinievvel 1923, s.4). Kasım ayı başında Kadıköy’de Mısırlıoğlu Kışık Sinema ve Gazinosu’nda bir kez daha “İzmir Nasıl Alındı” ismi ve “askerî ve harbî film 4 kısım” nitelemesiyle gösterilir (*Vakit*, 2 Teşrinisani 1923, s.4; *Akşam*, 2 Teşrinisani 1923, s.4; *Akşam*, 3 Teşrinisani 1923, s.4). 13 Kasım’da yeniden Taksim Sporting Palas’ın programındadır (*Akşam*, 13 Teşrinisani 1923, s.4; *Akşam*, 14 Teşrinisani 1923, s.4). Programın ilanlarından birinde şöyle tanıtılır: “Bütün Anadolu darülharekâtı ve Türk-Yunan harbi filmi İzmir Nasıl Alındı” (*Akşam*, 16 Teşrinisani 1923, s.4). Ertesi gün filmin ismi anılmadan içeriği şu şekilde sunulur: “Afyonkarahisarı’ndan İzmir’e kadar ateşler içinde cereyan eden hakiki harp filmi” (*Akşam*, 17 Teşrinisani 1923, s.4). Son olarak, Aralık ayında Şehzadebaşı’ndaki Şark Tiyatrosu’nda çeşitli aktüalitelere ile birlikte seyirciyle buluşmuş olsa gerektir. İlanında “şanlı Akdeniz incisi İzmir Nasıl Alındı” şeklinde takdim edilirken filmlerin ara-yazılarının Türkçe olduğu da belirtilmiştir (*Akşam*, 20 Kânunuevvel 1923, s.4; *Akşam*, 20 Kânunuevvel 1923, s.4).

Az sonra (Ocak 1924’te) kendisiyle yapılan bir röportajda Kemal Film’in müdürü (Kemal/Şakir Seden veya belki de Muhsin Ertuğrul), o güne kadarki yapımlarından bahsetmiştir. *İstanbul’da Bir Facia-i Aşk* (ilk vizyon: Kasım 1922), *Boğaziçi Esrarı* (ilk vizyon: Ocak 1923) ve *Ateşten Gömlek* (ilk vizyon: Nisan 1923) filmlerini saydıktan sonra, “Bundan sonra ‘Zafer Yollarında’ diye bir askerî film yaptık” der (M. M., 10 Kânunusani 1340, s.87-88). Haziran 1925’te M. Cahit, Kemal Film’in kurmaca yapımlarına değinirken, firma içi iş bölümüne ışık tutar. Buna göre Kemal Film’in kurucusu Kemal Bey, müessesenin müdürü ise Ertuğrul Muhsin Bey’dir. “Kemal Film’in başında Ertuğrul Muhsin vardır. Müessesenin operatörü yani filmleri sinemaya çeken Cezmi Bey’dir” (11 Haziran 1341, s.10). Mart 1926’da *Vakit* gazetesinde yayımlanan bir yazıda “Beşinci Kolordu’nun muzaffer menakıbını gösteren” şeklinde nitelenen *Zafer Yollarında*, yine *Ateşten Gömlek* (Nisan 1923) sonrasına tarihlenir (Elif. Sin., 14 Mart 1926, s.3). 1928’de Ertuğrul’u konu alan bir makalede ise, rejisörün Kemal Film hesabına yaptığı filmler arasında (kronolojik olarak *Ateşten Gömlek*’ten sonra) *Zafer Yollarında* sayılır (“Büyük Sanatkâr Ertuğrul Muhsin Bey”, 16 Şubat 1928, s.11). Kısacası film den sonraki yakın yıllarda filmin yapım tarihi, eserin mal edileceği asıl kişi ve janr gibi temel noktalarda herhangi bir sapma söz konusu değildir. Sapma, Türkiye’de sinema tarihi yazımıyla birlikte ve bilhassa 1960’lara girilirken başlayacaktır.

Son olarak, filmin operatörünün kimliği üzerinde duracağız. Az evvel görüldüğü üzere birincil kaynaklarda filmin prodüktörü (Kemal Film) ve rejisörü (Muhsin Ertuğrul) açıktır ama kameramanı değildir. Biz, bütün literatürün aksine bu filmin Uzkınay tarafından değil, Cezmi Ar tarafından kameraya alındığı kanaatindeyiz ve bunun argümanlarımızı sunacağız. Öncelikle, yukarıda da kaydedildiği üzere, Kemal Film’in aktörlerinden ve bahsimize konu olan filmin tanıklarından Zobu, operatör/kameraman olarak Cezmi Ar’ın ismini zikretmektedir (1977, s.88) ki doğru olma olasılığı çok yüksektir. Çünkü Uzkınay 1922-1923’te müessese için kimi zaman görev almış olmakla birlikte, Kemal Film’in asıl kameramanı, M. Cahit’in de belirttiği (11 Haziran 1341, s.10) üzere, Cezmi Ar’dır. Ertuğrul’un rejisörlüğündeki filmlerin büyük kısmını o kameraya almıştır ve rejisörle tanışıklığı da (Uzkınay’ın aksine) eskiye uzanır.²¹

Bu kanaatimizin bir başka dayanağı, sinema tarihimizin karanlıkta kalmış bir başka canlandırma yapıtıyla ilişkilidir. Literatürde aynı *Zafer Yollarında* gibi her daim İstiklal Savaşı filmleri arasında anılan ama yine aynı şekilde hakkında çok sınırlı ve yanlışlarla dolu bilgi

²¹1922-1924 yıllarına tarihlenen altı kurmacanın beşinin kameramanı Ar, birininki Uzkınay’dır. Ar’ın Ertuğrul ile tanışıklığı Almanya yıllarına uzanır. Berlin’de teknik (kamera) öğrenimini Ertuğrul sağlamıştır. Ertuğrul İstanbul’da Kemal Film’le çalışmaya başladığında ekipte en önce Ar vardır (Ertuğrul, 2007, s.285-286, 296-299, 301; Onaran, 2013, s.117-136).

verilen bu film *İzmir Zaferi*'dir. Hatta yukarıda da görüldüğü üzere, literatürde bu iki film zaman zaman birbirine karıştırılmaktadır. *İzmir Zaferi* yakın tarihli bir çalışmada büyük oranda açıklığa kavuşturulmuştur. Buna göre film 1923'ün Ocak-Şubat aylarında İzmir ve civarında Fazlı Necip Bey'in yönetiminde, Uzkınay'ın kameramanlığında çekilmiştir. Garp Cephesi Kumandanlığı'nın talebiyle filmin yapımcılığını Malul Gaziler Heyeti üstlenmiştir. İşin içinde Fahrettin [Altay] Paşa vardır. Film Garp Cephesi Kumandanlığı'nın desteğiyle kameraya alınmış bir mizansendir. Post-produksiyon işlemleri Mart ayından itibaren İstanbul'da yapılmıştır. 1500 metre uzunluğundaki (aşağı yukarı 80 dakikalık) filmin galası 30 Nisan'da düzenlenmiş, ertesi gün (1 Mayıs 1923) Şehzadebaşı'ndaki Millet Tiyatrosu'nda vizyona girmiştir. Film basın mensupları tarafından başarısız bulunup ağır şekilde eleştirilmiştir. Eleştirilerin odağında, o sırada Malul Gaziler Heyeti sinema müdürü olarak görevli bulunan kameraman Fuat Bey vardır. Hatta Uzkınay kendini savunmak üzere *Vakit* gazetesine bir mektup gönderir ve mektubu 3 Mayıs 1923'te yayımlanır (Odabaşı, 2023a, s.55-62).

Zafer Yollarında'nın çekimlerine bu tartışmadan yaklaşık üç ay sonra başlanacaktır. *İzmir Zaferi* başarısızlığı henüz bu kadar tazeyken, Uzkınay daha yeni tepkilerin hedefi olmuşken Kemal Film ve Muhsin Ertuğrul'un aynı konseptte bir film için onu yeniden alıcı kamera başına geçireceklerini düşünmek akla pek yatkın görünmemektedir. Hatta *Zafer Yollarında* belki de *İzmir Zaferi*'nin başarısızlığı üzerine, bu başarısızlık sayesinde vücut bulmuştur. Aradaki sürenin çok kısa oluşu ve aynı konseptte yapımlar olmaları bunu düşündürür. *İzmir Zaferi* filminin yapımını Fahrettin Paşa'nın mensup bulunduğu Garp Cephesi Kumandanlığı talep etmiştir. Filmin başarısızlığı ardından Kumandanlık bu sefer Kemal Film'den yeni bir talepte bulunmuş olabileceği gibi, bu başarısızlık üzerine Kemal Film de teklif götürmüş olabilir. *İzmir Zaferi*'nin yönetmeni Fazlı Necip gibi, kameramanı Uzkınay'ın da bu yeni sürece dahil edilmemesi akla yatkındır. Dolayısıyla kameraman olarak Cezmi Ar seçeneği bu bakımdan da daha mantıklı görünür. Yine de bu hususta henüz kesin bir yargıda bulunulamaz. Ancak, şayet bu akıl yürütme doğru ise, geleneksel sinema tarihi açısından ortaya şöyle ironik bir manzara çıkar: Uzkınay'ın başarısızlığı sonucu doğan bir film, bunun dışında onunla hiç alakası yokken, geleneksel historiyografi eliyle Uzkınay'a mal edilip, onun başarısının kanıtlarından biri haline dönüştürülmüştür.

Sonuç: Tarih Bilimi ile Tarihsel Öykü Arasında

Daha evvel de belirtildiği üzere, *Zafer Yollarında*'nın vücut bulduğu 1923'ten sonraki yakın dönemde filmin yapım tarihi, eserin mal edileceği asıl kişi ve janr gibi temel noktalarda herhangi bir sapma söz konusu değildir. Sapma, Türkiye'de sinema tarihi yazımıyla birlikte bilhassa 1960'lara girilirken başlar. Filmin gerçek yapım (hazırlık, çekim, post-produksiyon, gösterim) tarihi 1923 iken, sinema tarihi literatüründe bir yıl geriye çekilerek 1922'ye dönüştürülmüştür. Gerçek "auteur"ü Muhsin Ertuğrul iken, giderek ısrarla Fuat Uzkınay'a mal edilmiştir. Askerî birliklerin ve sıradan halkın yer aldığı canlandırma bir yapım dört dörtlük bir aktüel filme ve belgeye evrilmiştir.

Zafer Yollarında'ya ilişkin tarihî hakikatler ile filmin sinema tarihi literatüründe inşa edilen anlatısı arasındaki fark giderek açılmıştır. Tarihî hakikatlere en yakın duran anlatının, filme kronolojik olarak da en yakın duran Çalapa'nın anlatısı olduğu söylenebilir. Sapma bilhassa 1950'lerin sonundan ve 1960'ların başından itibaren Özön ve Güvemli ile başlar. 1970'ler ve 1980'lerde pekişir. Bu pekişimde Özön'ün erken dönem sinema tarihi alanında günümüzde dahi nüfuzunu sürdüren kanonik otoritesi belirleyici olmuştur. Özön'ün birincil kaynaklara dayanmayan, nesnel ve tarafsız durmaya fazlaca gayret sarf etmeyen, sinema yazarlığının ve film eleştirirliğinin derin izlerini taşıyan tarih anlayışının "iyi yönetmen/film – kötü yönetmen/film" dikotomisi zemininde "değer biçicilik" ve "yargılama" üzerine kurulduğu açıktır. Erken döneme eğildiğinde bu dikotomi çerçevesinde "kötü" (Ertuğrul/kurmaca) dışlanırken "iyi" (Uzkınay/belgesel) ön plana çıkarılıp merkeze yerleştirilir. Hatta öyle ki tarihsel olgular belki de bu uğurda basbayağı bükülür. Çünkü araştırma nesnesini (filmler, yönetmenler vs.) bir bilim insanı (tarihçi) soğukkanlılığıyla anlamaya ve açıklamaya

değil, kendi “nitelikli sinema” (sanatsallık) beklentisi çerçevesinde bir eleştirmen hararetiyle yargılamaya kodludur. Önceliği tarihsel hakikatler değil, sinema düzleminde kendi estetik/kültürel/politik/ideolojik beğenileri ve değerleridir. Ve belki de çok bilemeyeceğimiz kişisel ve grupsal ilişkilerdir.²² Ortada ne birincil kaynaklar ne de tarihsel olguların ancak bunlar sayesinde açığa çıkarılabileceğine dair etik ve eleştirel bir perspektif bulunduğundan, bu eleştirmen keyfiliği ve cüretini dengeleyebilecek herhangi bir faktör de bulunmaz. O nedenle ve James Card’ın deyişiyle (1950, s.279), film/sinema tarihlerinin sayfalarını çevirenler orada karmaşa, dedikodu ve en çalınca spekülasyonları bulurlar.

Böyle dengeleyici bir perspektifin geliştirilmesi elbette evvela akademiden beklenmelidir. Halbuki tam aksi olmuş; Türkiye akademisi kendi bilimsel ve alternatif anlatısını veya anlatılarını geliştirecek yerde, giderek mütehakkim hale gelen geleneksel anlatı bilhassa 1990’lardan itibaren akademiye sirayet etmiştir. Günümüze dek özel olarak bir film (*Zafer Yollarında*) ve genel olarak erken sinema tarihi söz konusu olduğunda akademinin iki temel tavır sergilediği gözlenir: Birincisi, bilimsellik kriterlerine uymayan geleneksel anlatıları sorgulamaksızın ve eleştirmeksizin temellük etmek. İkincisi, konuyu tümüyle veya kısmen görmezden gelmek. Bu iki tavrın en belirgin ortak yönü “kolaycı” olmalarıdır. Her iki durumda da sinema tarihi alanında gayet sorunlu bir model, akademik düzlemde ya kendisine duyarsız kalınarak veya yeniden üretilerek güçlenmekte ve meşruiyetini pekiştirmektedir.

Sinema filmlerden ibaret olmadığından, erken dönem sinema tarihi filmler olmadan da yazılabilir ama filmlerin mevcudiyeti sinema tarihçiliğine güçlü bir motivasyon katar. *Zafer Yollarında* sinema tarihinin kayıp filmleri arasında yer almaktadır. 20 Temmuz 1959’da İstanbul Belediyesi Film Deposu yangınına kurban giden yapıtlardan biridir (“Sinema: Yangın”, 27 Temmuz 1959, s.31). Depoda kaç kopya olduğu bilinmemekle birlikte, kendi döneminde filmin (İstanbul gösterimlerine bakılırsa) en az iki, şayet aynı gün İzmir ve Manisa’da da vizyona girmişse en az dört gösterim kopyası olması lazımdır. Dünyada film arşivciliği giderek gelişmektedir ve *Zafer Yollarında* gibi kayıp veya görünmez filmler Türkiye de dahil dünyanın herhangi bir yerinden bir gün çıkabilir. *Zafer Yollarında*’nın bir gün bulunup gün ışığına çıkarılması gerek filme gerekse literatürde bu film etrafında kurulmuş anlatıya daha da açıklık getirecektir.²³

Kaynakça

- Adalı, B. (1986). *Belgesel Sinema – Belgesel Sinemanın Doğuşu İngiliz Belgesel Okulu ve Türk Belgesel Sineması*. İstanbul: Hil Yayın.
- Akşam*, S.1813, 25 Teşrinievvel 1923, 4.
- Akşam*, S.1814, 26 Teşrinievvel 1923, 4.
- Akşam*, S.1816, 28 Teşrinievvel 1923, 4.
- Akşam*, S.1821, 2 Teşrinisani 1923, 4.
- Akşam*, S.1822, 3 Teşrinisani 1923, 4.

²²Tam bu noktada bu makalenin sınırlarını aşan yeni bir düzleme geçilmesi gerekir: 1950’lerden 1970’lere toplumsal, politik ve ideolojik ortam, sinema alanında yaşanan gelişmeler ve tartışmalar, sinema tarihi kaleme alan yazarların politik, ideolojik ve estetik/sinematik duruşları gibi. Edward Hallett Carr’ın meşhur deyişiyle (2015, s.74-75), bir tarih eserinin içinde yazan olgulardan önce onu yazan tarihçiyi incelemek çok açıklayıcı olabilir. Müstakil bir çalışmaya konu olabilecek bu tartışma bize Özön gibi isimlerin yaklaşımlarının gerisinde yatan dinamikleri gösterebilir (Altuğ Işığın, Emrah Doğan, Emrah Özen ve Tunç Yıldırım gibi araştırmacıların Özön’ün tarihçiliğini masaya yatıran çalışmaları bu vesileyle anılmalıdır.) İşin doğrusu, Özön gibi sinema tarihi yazarları geçmişe çoğu kez retrospektif bir perspektifle yaklaşmakta, kendi yaşadıkları dönemin saflaşmalarını geçmişe taşımaktadırlar. Tarihi kendi dönemlerinin parametreleriyle ve kendi kişisel ölçütlerine uygun şekilde biçimlendirmekte, kendi perspektiflerine ve karşıtlarına geçmişte kökler bulmakta veya icat etmektedirler.

²³“Film tarihinde faydalı yazılar, öykü anlatıcıları yerlerini amansız araştırmaların sancılı yolunu seçen yazarlara bıraktığında başlayacak. Ve eleştirel tarihçi, olgusal bir arka planla donanmış olarak incelediği filmleri izleyebildiğinde, en azından günümüzün dedikodu ve tahmin bataklığından daha sağlam bir şeye dayalı değerlendirmeler ortaya çıkabilir.” (Card, 1950, s.288).

- Akşam*, S.1832, 13 Teşrinisani 1923, 4.
- Akşam*, S.1833, 14 Teşrinisani 1923, 4.
- Akşam*, S.1835, 16 Teşrinisani 1923, 4.
- Akşam*, S.1836, 17 Teşrinisani 1923, 4.
- Akşam*, S.1869, 20 Kânunuevvel 1923, 4.
- Akşam*, S.1870, 21 Kânunuevvel 1923, 4.
- Altman, C. F. (1977). "Towards a Historiography of American Film". *Cinema Journal*, 16(2), 1-25.
- Arslan, S. (2022). *Türkiye'de Sinemanın Tarihi Başlangıcından Günümüze* (Rifat Özçöllü, Çev.). İstanbul: Kronik Kitap.
- Aysal, N. ve Erbay, H. (2022). "Türk Sinemasında Millî Mücadele ve Atatürk Dönemi Filmleri". *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 397-413.
- Aytekin, H. (2017). *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Belgesel Sinema*. İstanbul: BSB Yayınları.
- Balkaya, F. (1993). *Türkiye'de Belgesel Film Çalışmaları*. Ankara: Basım & Grafik Matbaacılık.
- Beyoğlu, S. (2018). *İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması (1895-1939)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- "Büyük Sanatkâr Ertuğrul Muhsin Bey", *Büyük Gazete*, S.69, 16 Şubat 1928, 10-11.
- Card, J. (1950). "Problems of Film History". *Hollywood Quarterly*, 4(3), 279-288.
- Carr, E. H. (2015). *Tarih Nedir?* (Misket Gizem Gürtürk, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çalapala, R. (2009). "Türkiye'de Filmcilik". *Kebikeç*, 28, 103-112.
- Çalapala, R. (tarih yok). "Türkiye'de Filmcilik". *Filmlerimiz – Yerli Film Yapanlar Cemiyeti* içinde (sayfa numarası yok). İktisadî Yürüyüş Matbaası ve Neşriyat Yurdu.
- Çelikcan, P. (2020). "Türkiye'de Belgesel Sinemanın Kısa Bir Tarihçesi". *TALİD*, 18(36), 529-542.
- Çelikcan, P. (2021). "Belgesel Sinemanın Sivilleşmesi Sürecinde Akademik Belgesel Hareketi". *TALİD*, 19(37), 1-24.
- Çeliktemel-Thomen, Ö. (2010). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda (1908-1922)". *Kurgu*, 23(1), 1-17.
- Ekinci, B. T. (2021). "Dijital Film Arşivlerinden Hareketle Türk Belge(sel) Sineması ve Yabancıların Rolü". *TALİD*, 19(37), 25-52.
- Elif. Sin. "Cihan Sanat Âleminde Filmcilik Büyük Bir Şaşa ile Kutlanırken Türkiye'de Sinemacılık Nasıl Başladı, Nasıl Durdu?", *Vakit*, S.2948, 14 Mart 1926, 3.
- Erksan, M. (1996). "Sinemanın 100. Yılı". S. M. Dinçer (Ed), *Türk Sineması Üzerine Düşünceler* içinde (ss. 155-170). Ankara: Doruk Yay.
- Ertuğrul, M. (2007). *Benden Sonra Tufan Olmasın!*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Evren, B. (1983). *Türk Sinema Sanatçıları Ansiklopedisi*. İstanbul: Film-San Vakfı Yayınları.
- Genç Acar, D. (2021). "Atatürk ve Sinema: Türk Sinemasında Atatürk Filmleri". *Atatürk Yolu Dergisi*, 69, 285-309.

- Gökmen, M. (1989). *Başlangıçtan 1950'ye Kadar Türk Sinema Tarihi ve Eski İstanbul Sinemaları*. Denetim Ajans Basımevi.
- Gündeş Öngören, S. (1991). *Belgesel Filmin Yapısal Gelişimi ve Türkiye'ye Yansımaları*. İstanbul: Der Yayınları.
- Güvemli, Z. (1960). *Sinema Tarihi Başlangıcından Bugüne Türk ve Dünya Sineması*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Karadoğan, A. (2018). *Modernist Estetik Türkiye'de Sanat Sineması Tarihine Giriş (1896-2000)*. Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Lüleci, Y. (2018). "Erken Cumhuriyet Döneminde Atatürk ve CHP'nin Sinema Politikası". *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 31, 222-248.
- M. Cahit. "Türkiye'mizde Sinema", *Resimli Mecmua*, S.7, 11 Haziran 1341, 10-11.
- M. M. "Kemal Film Müessesesi Müdürüyle Bir Mülakat", *Milli Mecmua*, S.6, 10 Kânunusani 1340, 87-89.
- Makal, O. (1991). *Türk Sineması Tarihi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Maraşlı, G. N. (2006). *Osman Fahir Seden'le Türk Sinemasında Düet*. Ankara: Elips Kitap.
- "Mısırlıoğlu Halk Sineması", *Süs*, S.14, 15 Eylül 1339, 15.
- "Mısıroğlu Halk Sineması", *Süs*, S.13, 8 Eylül 1339, 15.
- Müşterek Gazete*, S.2, 8 Eylül 1339 [sabah nüshası], 4.
- Müşterek Gazete*, S.4, 9 Eylül 1339 [sabah nüshası], 4.
- Odabaş, B. (2006). "Türk Sinemasının Kuruluşunda Ordunun Rolü, Belge(sel) Film ve Kurtuluş Savaşı Filmleri". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 24, 205-212.
- Odabaşı, İ. A. (2023a). "Fazlı Necip ve Ali Fuat [Uzkinay] Beylerin Aktüel İstiklal Savaşı Filmleri". *Müteferrika*, 63, 45-71.
- Odabaşı, İ. A. (2023b). "Nur Baba Romanının Sinema Uyarlaması: Boğaziçi Esrarı". Didem Ardalı Büyükarman ve Seval Şahin (ed.), *Yakup Kadri Karaosmanoğlu içinde* (ss.273-304). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Onaran, Â. Ş. (1994). *Türk Sineması I. Cilt*. Ankara: Kitle Yayınları.
- Onaran, Â. Ş. (2013). *Muhsin Ertuğrul'un Sineması*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Özen, E. (2009). "Geçmiş Bakmak Sinema Tarihi Çalışmaları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme". *Kebikeç*, 27, 131-155.
- Özgüç, A. (2003). *Türk Film Yönetmenleri Sözlüğü*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Özön, N. (1958). *Ansiklopedik Sinema Sözlüğü*. İstanbul: Arkın Kitabevi.
- Özön, N. (1962). *Türk Sineması Tarihi (Dünden Bugüne) 1896-1960*. İstanbul: Artist Yayınları.
- Özön, N. (1964). *Sinema El Kitabı*. İstanbul: Elif Yayınları.
- Özön, N. (1968). *Türk Sineması Kronolojisi (1895-1966)*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Özön, N. (1970). *İlk Türk Sinemacısı Fuat Uzkinay*. Türk Sinematek Derneği Yayınları.
- Özön, N. (1981). *Sinema ve Televizyon Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özön, N. (2000). *Sinema, Televizyon, Video, Bilgisayarlı Sinema Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Özön, N. (2013). *Türk Sineması Tarihi 1896-1960*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.

- Özuyar, A. (2017). *Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi (1895-1922)*. İstanbul: YKY.
- Saydam, B. (2022). *Türkiye’de Sanat Sineması*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Scognamillo, G. (2010). *Türk Sinema Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sevengil, R. A. (1968). *Türk Tiyatrosu Tarihi V: Meşrutiyet Tiyatrosu*. İstanbul: Devlet Konservatuvarı Yayınları.
- “Sinema Faaliyeti”, *Vatan*, S.150, 28 Ağustos 1923, 3.
- “Sinema: Yangın”, *Kim*, 62, 27 Temmuz 1959, 30-31.
- Soysüren, A. H. ve Yıldız, N. (2017). “Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Sinemasının Ulus-Devlet Politikalarıyla İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Karadeniz*, 35, 89-104.
- Şener, E. (1970). *Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız*. Osman Yüksel ve Ahmet Sarı Matbaaları.
- Tekerek, M. (2020). “Bir Propaganda Aracı Olarak Türkiye’de Sinema: Atatürk Dönemi”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 37, 181-204.
- Teksoy, R. (2007). *Rekin Teksoy’un Türk Sineması*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- “Temaşa Âlemi”, *Vatan*, S.153, 31 Ağustos 1923, 3.
- Tevhid-i Efkâr*, S.798/3826, 31 Ağustos 1923, 4.
- Tevhid-i Efkâr*, S.838/3866, 25 Teşrinievvel 1923, 4.
- Tevhid-i Efkâr*, S.839/3867, 26 Teşrinievvel 1923, 4.
- Tevhid-i Efkâr*, S.840/3868, 27 Teşrinievvel 1923, 4.
- Tilgen, N. (2009). “Bugüne Kadar Filmciliğimiz”. *Kebikeç*, 28, 113-133.
- Ülkütaşır, T. (1969). “Türkiye’de İlk Sinema ve Kısa Tarihçesi”. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 20, 76-78.
- Vakit*, S.2100, 2 Teşrinisani 1923, 4.
- Yılmaz, H. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sinema (1895-1923)*. İstanbul: Sokak Yayın.
- Zobu, V. R. (1977). *O Günden Bu Güne*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.